

Az orosz irodalom küldetése

(Vázlat)

Oroszországban jártomban feltűnt nekem, hogy az orosz klasszikusok és az élő szovjetirodalom ismeretében nemcsak az értelmiség, hanem a fizikai dolgozók is nagyobb jártasságot mutatnak, mint a megfelelő magyar társadalmi réteg tagjai a magyar klasszikusok és a jelenkori irodalom ismeretében. Ez távolról sem jelenti azt, hogy minden szovjetunióbeli parasztizbában bibliotécskára akadunk és mindenütt könyvtömegekre bukkanunk. Ellenkezőleg mindenfelé, városban és falun azt kellett tapasztalnom, hogy a könyv- és papiroséhség igen nagy, hogy a cári múlt kevéskönyvű periódusának és a nácik könyvpusztításának következményeképpen az olvasók rendelkezésére álló könyvmennyiség — a százezres és kétszázzezres példányszámú kiadások ellenére is — nem elégíti ki a könyvkeresletet. Pedig a városokban jól megszervezett intézmények irányítják a könyvelosztást — ezek az u. n. *bibkol.ek orok*, amelyeknek tagjai a közkönyvtárak, az intézmények és szervezetek könyvtárai. Ilyen módon igyekeznek biztosítani a könyvek köztulajdonná válását, megakadályozni azt, hogy a könyvek könyvszekrények díszéivé vagy kis csoportok „élvezeti” tárgyaivá vájjanak. (Mellesleg meginlitem, hogy piff-puff- és filléres kalandregények, szerelmi regények à la Heimburg, Courts-Mahler, Pitigrilli s.b. egyáltalában nem kerülnek kiadásra.)

Visszatérve kiindulási pontunkhoz: az orosz ember alaposabb irodalomismeretéhez, keresnünk kell azt az indítóokot, amely az irodalomismeret^t, egyszerűbb szóval a könyvolvasást társadalmilag szükségyszerűvé tette. Ez az okot az orosz író társadalmi harcos attitűdjében lelhetjük meg.* Az igazán nagy orosz író számára az irodalom nemcsak az egyéni önkifejezés módja, hanem társadalmi köteletelégnek való elégtételadás is. Az orosz író már századok óta nem az önmagáért való írást választotta, hanem írásaiban a közösséggel szembeni felelősségnek tett eleget. Nem mintha a nyugati írók közt — beleértve a magyarokat is — nem akadnának a közösség nevében és a közösségért gondolkodók! Igen, a nyugati nemesi és polgári irodalmaknak harcos, tehát nemzeüket előbbre vivő egyéniségei nagy szerepet vittek a túlhaladott múlt eszményeinek és intézményeinek lerombolásában és a jövőbe-mutatásban, sőt gyakran orosz irodalmi és társadalmi megindulások mozgatóivá is váltak, azonban az irodalom és a közösségi megmozdulásoknak olyan átszövődöttsége, mint amelyet az orosz irodalomban találunk, párját ritkítja a világirodalomban, és ez magyarázza meg műveinek népszerűségét és széleskörben való ismeretét is. Ez — a problematikusnak és az irodalminak egybekapcsolása — az, ami arra kényszerítette Maupassant-^t, hogy az ő hatása alatt álló Turgenyevnek valmelyik művét elolvasva felsóhajtson: „egész munkásságom odaadnám ezért az egy könyvért” (pedig Maupassant sem tett kicsiny szolgálatot nemzetének a porosz-francia háború idején, a poroszok gyűlö-

* Természetesen az általános hétosztályos népiskola is egyik faktora az elterjedésnek, de nem közvetlen oka a népszerűségnek.

letére szítva novelláival, amelyekben magas választóhegyet emelt a nemzetileg és erkölcsileg megromlott polgárság és a hazáját őszintén szeretők közé).

Az orosz irodalomban régóta megvan az íróknak társadalmi elkötelezettsége és szellemi bátorsága a zsarnoksággal szemben a haladás érdekében és azért mondhatjuk, hogy a nagy orosz író felfogása szerint: az irodalom küldetés a nép érdekében. Sokan talán ekkor az orosz lélekben rejlő felszabadítói, megváltói küldetés misztikumára fognak gondolni és a „titokzatos orosz lélek“-ben, az „ázsiai misztikum“-ban akarják keresni az orosz író megváltói küldetésvállalásának magyarázatát, miként sokan a történészek és publicisták közül a teuton lovagok Csud-tó menti megverésében, a napoleoni háborúk Ivan Szuszáninjaiban, a hitleri háborúk partizánküzdelmeiben szítén az orosz lélek misztikus felszabadítási megszállottságát (megmenteni Európát a zsarnoktól) keresik, ahelyett, hogy közvetlenül az orosz embernek orosz hazájához, kedves anyjához, való ragaszkodását, egyszerű és természetes patriotizmusát, valamint a zsarnokság- és elnyomás gyűlöletét látnák.

Az újabb orosz irodalom társadalmi küldettség-tudatának három korszakát különböztethetjük meg nagy vonásokban: első a 19. sz. eleje a dekabristák kora (írói: Gribojedov, Rylejev, Puskin), aztán a polgári irodalom kora a 19. sz. derekától a 20. sz. elejéig (Lermontov, Gogolj, Nyekraszov, Turgenyev, Tolsztoj, Csehov, A. Osztrovszkij, Blok) és Gorkijnak a szocializmus mellé állásával kezdődik az a kor, amikor a proletáriatus irodalmi eszmehordozói lépnek az irodalomba. Minden korszakváltozás óriáslépést jelent a haladásban: miközben egy önmagát gazdaságilag és társadalmilag kiégetett osztály lelép a materiális és szellemi tevékenység tereiről (küzdvé pozíciójának megtartásáért), átadja helyét egy szélesebb, a kor gazdasági és ennél fogva szellemi állapotának is megfelelőbb rétegnek. Azonban az irodalmi megszólók (és az az osztály, amelyeknek nevében felléptek) az önkény országában, cári Oroszországban nem lehettek addig győztesekké, amíg a nemzet leghatalmasabb osztálya — a paraszti és munkásdolgozók szervezett és öntudatos tömege nem vívta ki politikai győzelmét. Ameddig a nemesség és a polgári intelligencia hajadottabb elemei progresszív voltak ellenére elszakadtan izolálták magukat a népől, addig nem lehetett győzelemre vinni a hadas ügyét, addig nem jöhetett 1917 győztes forradalma, csak a cárizmus és a bourgeoisie álreformjai és pillanatnyi látszatengedményei.

Vizsgáljuk meg közelebbről a fentemlített három korszakot. A mi szempontunkból vett első periódusban a nemrég született orosz líra, amely az én és a világ, az én és a közösség témáiban keres kifejeződést, politikai szinten az általános szabadságeszményekről szól, azokról az emberi jogokról, amelyeket Jefferson és Lincoln szabad, amerikai népei alkotmányukban, a franciák pedig a Déclaration des droits de l'homme-ban, az emberi jogok kinyilatkoztatásában kodifikáltak sikeres harcok, illetve forradalmi küzdelmek vívmányaképp. Csakhogy míg Nyugaton a harc, a harmadik rend (a polgárság) mozgalma és küzdelme nemcsak az Egalité, Fraternité, Liberté eszményeinek hangoztatása volt, hanem a polgárság egyenjogúsítása és a

feudális rend eltörlése követelésével *anyagi tartalmat* kapott a politikai és a gazdasági momentumok szoros egybekapcsolásával és ezáltal széles tömegek megmozdítását eredményezte, addig az oroszországi 1825-ös decemberi fölkelő csoportok (a dekabristák) nem rombolták le az orosz Basztille-t, nem foszotják meg trónjától az orosz cárt, nem támaszkodtak a polgárság rétegére, hanem csak fölsorakoztatták Pétervárott fegyverbe szólító, de be nem avatott csapataikat, nem szervezték meg országszerte az elégedetleneket. Így aztán szinte ellenállás és fegyveres harc nélkül kerültek a cár fogságába, vesztőhelyre és szibériai száműzetésbe.

Ennek a mozgalomnak, a dekabristák felkelésének irodalmi kifejeződése is csak az általános eszmények fennkölt szava a halálraítélt Rylejev és a száműzött Puskin költészetében.

*„Bukás vár arra és halál,
Ki elsőként, fegyverbe áll
Népének elnyomói ellen;
A végzet rólam így ítél.
De van-e szabadság, melyért
Nem áldozt hős szellem?“**

Ezekkel a szavakkal búcsúzik Rylejev a felkelés után: szabadság az általános kifejezője az akkori orosz irodalomban a francia és német felvilágosodás eszményeinek.

A romantikus-realista Puskin határozottabb képet fest az elnyomásról, de a cél meghatározásában az általánosságban (szabadság) marad, eszköz pedig a cár bölcs kegye:

*„It aki él, s írig nehéz jármót cipel,
Vágyal, reményt e tájon sose szőnek,
Itt ifjú lány virágozik el
Kényére a romlott gonosztevőnek;
Öregedő apák, figyermeketeik,
Akikben majd a hü támaszt reméletek,
Konyhóitokba nem maradnak munkatársak,
Elmennek — más urák csüggedt cselédinek.
Ó, hangom sziveket tudna kavarni bárcsakt!
Méddő parázs miért emészti keblemet?
Félelmes — ékesen szóinom mért nem lehet?!
Tekinthetek még le nem igazott népre,
Mely cárunk bölcs kegyén felszabadulhatott,
S a felvilágosult haza egére végre,
Szabadság, eljön-e pirosuló hajnalod?“**

*

A dekabristák nemesi költészetét a polgári kor irodalma váltja le, amelynek prózai és verses alkotásaiban a mi most felvetett szempontunkból vizsgálva már határozottabb formát kap a társadalmi kritika és útmutatás. A 19. sz. második felének írói ezek, akik a lírai általánosságtól a realis és részletes valóságfestésbe viszik át a társadalmi bírálatot. Mind a szatírában, mind a társadalmi regényben ez lesz a főtematika.

* Györi—Juhász fordítása. Orosz költők Antológiája.

Csehov egyfelvonásosai (Medve, Lánykérés, Jubileum) a polgári házasságnak érdeken való felépítését mutatja, novellisztikus k's rajzai (Kaméleon, Az altisz, A hivatalnok halála) az orosz- (és minden polgári társadalom) a.arendeltjeinek örökös rettegését a többség előtt és hatalmas ostromozást elképzelni, mint a Kaméleon c. Csehov-novellát, amelyben a cári rendőr pillanatonként változtatta az elhangzó vallomások szerint. Mikor a körülállók úgy mondják, hogy a kutya, amely egy munkás kezét megharapta, a sarki fűszerezés, akkor a munkást biztatja: kártérítést kapsz az elvesztett munkanapokért, meg fogják büntetni a kutya gazdáját. Mikor azonban úgy szól a szó, hogy a kutya a tábornoké vagy a püspöké, akkor a rendőrtiszt a munkásra ripakodik: csavargó, munkakerülő, te ingerelted a kutyát, égő cigarettát dugtál az orrába ennek a szépséges állatnak. Így tart Csehov gúnyos görbe tükröt a cári polgári társadalom tagjai elé, kiáltja fejűnk, mint Gogolj revizora, amikor a hivatalnokok csalásáról beszél a színpadon és a nézőtéren a közönség nevetni kezd: Mit nevettek? Nem veszitek észre, hogy ön maga okon nevettek?

És mikor a szerző így irodalmi alakjaiban kifordul az olvasóközönség, a publikum felé, bejűnk fojtva a nevetést, rájuk üvölve: Mit nevettek? Ti vagytok a csak pénzért házasodók, az önmagatoknak jubileumi ünnepséget rendezők! — akkor a kulturálatlan, az anyagias, a fukarnál is fukarabb, az erkölcstelen társadalom ellen fordul. Elmondhatjuk ezt pl. Osztrovszkij A. „Minden zsák megtalálja a maga foltját.“ c. vigjátékáról is, mert ott a csaló fiatalembert, a jó partit kereső egyes előkelőségek nem akarják befogadni a maguk „tisztas“ csoportjába, mire ő végigver rajtuk szóostorával: jó voltam a polgármesternek, hogy speecheit megírom, hiú nagybátyámnak, hogy ostoba tanácsait színlelt türelemmel meghallgassam, nagynénémnek, hogy szerelmeskedjem veje. Most pedig, mikor lelepleződt, hogy mindez csak alakoskodás volt, ki akarok tagadni társaságotokból?!

Gogolj, A. Osztrovszkij, Csehov, a nálunk oly kevésbé ismert Szalytykov-Scsedrin, Nyekraszov szatirába öltöztette, a polgári osztály és a falusi nemesség ellen intézett, kegyetlen tollal megírt támadó írásai, csak egyik oldala a haladószellemű irodalomnak, a támadó írói hadseregnek csak egyik osztaga. A másik bíráló és sujtó forma a társadalmi regény, amelyben a lehanyagló, korától gazdasági berendezésben és szellemileg elmaradt feudális társadalmi osztályt rajzolják meg az orosz írók és mutatják be azt a vajudás, amely az új ember megszületését kíséri.

Ez az ideológiai tartalom a magyar közönség szélesebb rétegei előtt leginkább Tolsztoj műveiből ismeretes (Anna Karenyna, Kreutzer-szónáta), de csak hogy itt maradi retrograd választ kapunk arra a kérdésre, mi legyen a nő szerepe az új társadalomban, hol a nemesség helye; a városi életben vagy a falusi mezőgazdasági életben, mégis a pusztá problémafelvetés már igazolja, hogy az orosz írók legkiválóbbjai a társadalmi viszonyok tisztázását keresték a kapitalizmusba haladó Oroszországban — regény alakban. Tipikus kifejezői ennek Turgenyev regényei (Rugyin, Nemesi fészek, Apák és fiúk, Előeste), amelyek a kultúralt nemesség azon alakjai ábrázolják, akikben már megvan a keresés, arccal már a jövő felé fordulnak, de még nincs meg bennük az öntudat, erő és merészség a

cselekvésre és ezért nem képesek ügyüket dülőre vinni. Ilyeténképpen Turgenyev regényei nemcsak az ötvenes és hatvanas évek erőilen polgárainak és elerőllenedet; nemesi osztályának ábrázolásai, hanem mindazoknak, akik bezárkoznak napi „kis ügyeik“ közé, mondván, többre erőnkől nem telik.

A kapitalizmusba torkoló, az elmaradt és kapzsi Oroszország, a parazita és az erkölcsi eltévelyedésekbe hajszolt emberek rajzá. látjuk Maxim Gorkij írásainak egy részében, akár a Cselkás c. ifjúkori novelláját nézzük, ahol a pénz megszerzéséért a közös lopásban résztvevő társ azonnal gyilkosságra kész, akár a Gyermekeveim, Egyetemeim c. önéletrajzi visszaemlékezéseket v. az Artamonovok ügye c. regényt vizsgáljuk. Ezek mind a kapitajista pénzhajszu, az evvel a társadalmi rendszerrel járó kapzsiság, szerzésvágy, kegyetlenség és nyomor kipellengérezései. De Gorkij irodalmi tevékenységének van egy másik ága, amellyel az orosz irodalom a bírálatként írott társadalmi regényből átmegey a pozitívumba.

Mikor Gorkij Anya c. regényében az anya megkérdi fiát: miért üldöznek benneteket a cári rendőrpríbékek? — fia elmondja neki, hogy a munkások a jobb létért harcolnak. Ekkor az anya felkiált: hiszen ti az igazságot akarjátok, ezért nem szabad titeket üldözni! — és beáll a konspirátorok, a cár, a nagybirtokosok és tőkésék hatalmát megdöntők küzdősoraiba. Ezzel jut el az orosz irodalom a negyedik osztály társadalmi harcaiba va ő bekapcsolódáshoz, a pozitív kritikához, ezek után hirdetheti Gorkij: az élet szépség, ezt a szépséget, a nyugodt és kultúrált élet szépségét kell megszerezni a dolgozók számára és ezzel lesz Gorkij az orosz irodalom megújítóává, új irányt adva neki: az építés irányát. De ennek a korszaknak a műveit már nem mondhatjuk az orosz irodalom műveinek. Gladkov, Pausztovszkij, Ehrenburg, Solochov és mások regényei, Kosztja Rabcev naplója, Makarenko pedagógiai hőskölteménye, Majakovszkij versei már a megszerzett haza felépítésének, az új élet berendezésének, a megszerzett védelmezésének szentelt írások, bennük az írók a mesteremberek, tudósok, földművesek, országépítő, katonák és partizánok földjüket védő heroikus küzdelmének lendülete és eredményeit fejezik ki.

Az orosz irodalom egyik 19. századbeli kritikusa, Bjelinszkij, mondta a negyvenes években, hogy képzeletében látja száz év múlva Oroszországot, amint ott áll az első nemzettek sorában és törvényeivel példát ad a nagyvilágnak.

Hogy Oroszország elindult és haladt a kultúra útján, abban nagy része van irodalmának. Az orosz írók nem zárkoztak el azon kérdések elől, amelyek a társadalmi és gazdasági felszabadtítás harcában eléjük meredtek, hanem megfogadták Dobroljubov tanítását: „Mi sosem egyezünk bele abba, hogy az a költő, aki tehetségét levélkék és patakocskák min'aszerű leírására vesztegeti, egyforma jelentőségű legyen azzal, aki egyenlő értékű tehetségével pl. a társadalmi élet jelenségeit rajzolja meg.“

Az orosz írók, ezt a tanácsot tartották szem előtt, így lett számukra az irodalom küldetés és az irodalmuk ismerete az oroszok számára társadalmi szükségyszerűség.

Erdődi József